

BÉL MÁTYÁS HAGYATÉKA

A mohácsi csatavesztést követően Magyarország tartósan hadszíntérré változott. A másfél évszázados török hódoltság és a török harcok népességsorvasztó hatását a kuruc háborúk viharos évtizedei tetőzték be.¹ A legtöbb pusztításnak kitett déli területeken elvadult a táj, szinte teljesen megsemmisültek egy fél évezred anyagi és szellemi alkotásai. A 18. század elején a volt hódoltsági területek és a többi országrész anyagi kultúrája igen eltérő képet mutat.²

Igen nagy az egyes megyék népsűrűsége közötti különbség. A kiegyenlítődés során alig néhány évtized alatt – egyrészt a szervezett betelepítések, másrészt a spontán módon is hatalmas tömegeket érintő belső migráció eredményeként – a népesség és nemzetiségek vonatkozásában merőben új kép alakult itt ki.

A neoaquistica commissio magyarellenes tevékenysége következtében a nagybirtokok java része császárhű családok, részben a birodalmi arisztokrácia köréből kikerülő idegenek kezére került. Ez a főnemesi réteg, tagadhatatlan, Bécs közvetítésével benne élt a nyugati kultúra áramkörében, de néhány kiemelkedő főúr és egyházi méltóság kivételével a magyar kultúrával, annak művelőivel nem sokat törődött. A történelmi múlt, a nemzeti törekvések fenntartói, ápolói akkoriban nagyrészt – a saját fennmaradásukért és vallási szabadságukért is állandó küzdelemben élő, megacélozódott – protestáns feleke-

zetek voltak. Nagymértékben nekik köszönhető, hogy a 18. század folyamán, még a nemzetiségi területeken is kialakult a közös haza érzelmi kapcsolata, s egy – a történészek által előszeretettel „hungarus” névvel jelölt – sajátos közösség, lokálpatriotizmus, sőt kárpátmedencei hazafiság a történelmi Magyarország lakóinak körében, melyben a népesség legnagyobb hányada származásilag – a tömeges betelepedések ellenére is – mégiscsak magyar volt.

E népesség szellemi életét egyrészt a felvilágosodás első gondolathullámai, a hallei, heidelbergi, jénai, lipcsei egyetemeken kivirágzott tudományos élet, az új történet- és társadalomszemlélet, a természettudományos érdeklődés – főleg a hazatérő protestáns teológusok révén utat nyert – eszméi termékenyítették meg, másrészt a pietizmus vallási megújulásra irányuló törekvései szabadították fel a merev dogmatizmus doktrinér béklyóiból.

E tanulmánynak természetesen nem feladata a 18. században végbemenő demográfiai, gazdasági, társadalmi és kulturális folyamatoknak még vázlatos áttekintése sem, csupán utalni kíván arra, hogy *e folyamatok gyökereis átalakulást*, teljesen új országképet eredményeztek. Egyes máig tartó folyamatok elemzése, egy-egy jelenség történelmi kialakulásának nyomon követése e korszakig vezet vissza napjaink egyre nagyobb je-

1. „A Mohács előtti időkben a Nagy-Alföld déli részének s a Dél-Dunántúlnak színmagyar a lakossága. Ez azonban a hódoltság ideje alatt szinte teljesen elpusztult. Pl.: Somogy megye lakossága Szigetvár eleste után 60 000-ről 500–600-ra apadt.” – olvashatjuk az általános iskolák VII. osztálya számára írott történelem tankönyvben (Budapest, 1963. 26. old.). Ezzel szemben újabb történetkutatásunk vitatja a népesség ilyen hatalmas arányú pusztulását feltételező nézeteket. Kováts Zoltán „Somogy megye népessége a XVII–XVIII. század fordulóján” című tanulmánya (Somogyi Almanach 12. szám, Kaposvár, 1969.) bevezetőjében így ír: „A valóság az, hogy a megye népe, ha gazdasági erejében meggyengülve is, de a nehéz időkben is kitarított földjén. A gazdasági meggyengülés, az elszegényedés, a termelőerők pusztulása a XVI–XVII. században rendkívüli méretű, de a népesség nem fogyott vele hasonló arányban.”

2. „... Magyarország mezőgazdaságának történetében... új korszak kezdődik a 17. és a 18. század fordulóján... másfél évszázados török uralom után visszakerültek és fokozatosan az ország vérkeringésébe kapcsolódtak a középső és déli mezőgazdaságilag értékesebb területek, a népességnek az a számottevő része pedig, melynek energiáit addig a török elleni folytonos küzdelem költötte le, a gazdasági életbe – elsősorban a mezőgazdasági foglalatossághoz – térhetett vissza. Annyit jelentett ez, hogy a gazdasági tényező, s ezen belül – új alapvetés igényével – a mezőgazdaság szerepe megnövekedett.” (Wellmann Imre: A magyar mezőgazdaság a XVIII. században. Budapest, 1979. 9. old.)
A gazdasági-társadalmi fejlődés a török kiűzése utáni feltételeinek áttekintését ld. Gyimesi Sándor: Magyar gazdaságtörténet 1848-ig (Budapest, 1979. 109–122. old.).

lentségű honismereti kutatását,³ amely számára jó részt kiaknázatlan, kitűnő forrásanyagot kínál Bél Mátyás hagyatéka.

Bél Mátyás⁴ – akit a berlini, olmtüzi, londoni, jénai, szentpétervári tudományos akadémia még életében tagjává választott – századának jellegzetes és nagy hatású egyénisége volt.⁵ Kora progresszív tudományos fegyverzetének birtokában kürdetést érzett hazája, a „dulcis cara Pannonia” megismerésére, megismertetésére, nemzeti öntudatának ébresztésére, történelmi hagyományainak ápolására, az itt élő népek kulturális felemelkedésének és a közös sors vállalásában való találkozásának elősegítésére.

Az evangélikus egyház felismerve Bél már ifjan megmutató rendkívüli képességeit, a hazai főiskolai tanulmányok befejezése után Halléba – a pietizmus és az új empirikus, racionalisztikus irányzatok egyik szellemi központjába – küldte. Az új, haladó áramlatokat nyitottan fogadó fiatalember nemcsak magáévá tette ezeket a tudományos törekvéseket, hanem azoknak már Hallében oly eredményes továbbfejlesztőjévé vált, hogy az ottani tudományos körök mindent elkövettek a fiatal tudós ott tartására. De Bél a „hungarus” hazafiság visszahozta. Rövid beszercebányai lelkészkedés és rektorság után 1714-ben a pozsonyi evangélikus gimnázium élére hívták meg, abban a reményben, hogy a nagy múltú, de hanyatló iskolát újjászervezi. Az akkor már európai nevű tudós megfelelt a belé vetett bizalomnak. Hírneve és eredményei még III. Károly császárnak is felvetették azt a gondolatot, hogy őt válassza a trónörökös nevelőjévé, s ezt csupán Bél protestáns volta akadályozta meg.

Eletművén belül jól elhatárolható pedagógiai, nyelvészeti, történelmi forrásfeltáró és kutatói munkássága, a magyar földrajztudomány megalapozása, a leiró néprajz és a gazdaságtudomány úttörő művelése, teológiai elméleti tevékenysége. Ezekben a szakterüle-

teken alkotásainak feltárása, elemző ismertetése és értékelése, életrajzának a korszerű tudományos igényeket is kielégítő feldolgozása szakmonográfiák sorozatának feladata lesz. Az alábbiakban nem vállalkozunk e lenyűgözően sokrétű szellemi hagyatéka elemzésére, értékelésére, nem is a teljesség, csupán a tájékozódás igényével megkíséreljük számba venni leginkább figyelemet érdemlő tetteit.

Mint pedagógus⁶ messze előremutató új elveket vezetett be. Kora iskoláiban tudatos módszeresség és tervszerűség alig érvényesült. Az oktatás színvonalát, a tananyag tartalmát teljesen az oktató egyénisége, tanultsága és lelkiismerete szabta meg; tankönyvek híján az oktatás „módszere” a tanulóknak lediktált ismeretanyag lehetőleg betűhív memorizáltatására szorítkozott. A fegyelmezés jóformán egyetlen eszköze a pálcza volt.

Bél a pozsonyi evangélikus liceum számára szerzetesi és fegyelmi szabályzatot dolgozott ki. Részletes tanterveket állított össze. A tantárgyak között helyet adott a reáliáknak, a természettudományos ismereteknek. A tananyagot felölelő tankönyveket írt és íratott, s a tanárokat az előírt teljes anyag oktatására szorította. Bevezette az iskolai anyakönyvet, a tanulmányi naplót, a növendékekről egyéni lapokat állított ki. Rendszeres tanári értekezleteket tartott, írásos módszertani utasításokat adott ki, s megkövetelte, hogy a tanító a gyermek értelmi színvonalának megfelelően oktasson és az egész osztályt foglalkoztassa. Hangsúlyozta a szemléltető, a kísérletező oktatás fontosságát. Javasolta, hogy idegen nyelvek tanításában az oktató anyanyelvből induljon ki. Véleménye szerint a nyelvtanítás módszere a nyelvtani alapvetés után elsősorban a beszélgetés. A pozsonyi liceumban éppen akkor adott hangsúlyt a magyar nyelv tanításának, amikor a Rákóczi szabadságharc után a közéletből a német és a latin egyre jobban kiszorítani törekedett.

3. A társadalomkutatásnak mindig kényes problémája a jelen jövőképe alapján való teológikus magyarázata. Ez a kép ugyan valamilyen módon akár látens, akár pedig többé-kevésbé kimunkáltan megfogalmazva, mint az elérni kívánt célok rendszere és mint az elérhető célokat feltételező, sőt a hozzájuk vezető utat is kondicionáló tényezők összessége, mindig ott áll a tudatos társadalomátalakítás előtt, de csak akkor játszhat tényleges szerepet a jelen történetének a jövő történetére való hatásában, ha az a valóságos folyamatoktól, a gazdasági és társadalmi összefüggésektől, törvényszerűségektől nem elszakított gondolati termék.
4. Bél Mátyás fontosabb életrajzi adatai:
1684. március 24-én született Ocsován, Zólyom vármegyében. Apja Bél Mátyás mészáros, anyja a veszprémi származású Csesznek Erzsébet.
1691–95. Losoncon, Alsósztrégován, Besztercebányán végzi alsóbb fokú tanulmányait.
1695–99. Pozsonyban az ev. liceumban végzi a „humaniorákat”.
1700–1703. Veszprémben nevelő, majd Pápán, a ref. főiskolán képezi magát tovább.
1704–1707. A hallei egyetemen teológiát, orvostudományt és államtudományt tanul.
1708. Beregenben a gimnázium igazgatója.
1709–1713. Besztercebányán s. lelkész, majd a gimnázium

rektora. (Heister tábornok – mint Rákóczi-szimpatizáns – kevés híján kivégezteti.)

1714. Meghívják a pozsonyi ev. gimnázium rektorának. 1716. Nőül veszi Hermann Zsuzsannát, akitől 8 gyermeke születik.

1719. Megválasztják a pozsonyi ev. egyház első lelkészévé, s ezt a tisztelet tölti be 30 esztendőn keresztül.

1742. Szélütés éri, lassan felgyógyul.

1749. Újabb szélütés éri. Nyugdíjazták, s ugyanez év augusztus 29-én meghal. Nyugvóhelye, a pozsonyi régi temető azóta eltűnt, beépült.

5. „Nemcsak a 18. századi magyar tudományosság leguniverzálisabb szelleme, hanem a korra jellemző polyhistor iskolának is egyik legkiemelkedőbb képviselője; Leibnizt kivéve az egykorú német tudományosság egy alakja sem mérkőzhetett vele tudomány és tehetség dolgában ... Bél Mátyás ledöntötte az utolsó korlátokat, melyek a tárgyilagos történelmi kritika útjában állottak. Az ő és tanítványai munkásságában felismerhetők mindazok a vonások, melyek az adatgyűjtők tevékenységében a haladást jelentették”. (Hóman Bálint: Tudományos történetírásunk megalapítása a XVIII. században. Budapest, 1920. 20. old.)
6. Ld. Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Budapest, 1980. 114. old.

Tantervei, módszere országszerte elterjedtek, s hatást gyakoroltak oktatási rendszerünk korszerűsítésére. A *Ratio Educationis* egyik megalkotója, Tersztyánszky Dániel közvetlen tanítványa volt.

Mint filológus⁷ ugyancsak úttörő munkát végzett. Még pályája elején, 1713-ban felhívást adott közre, melyben alapvető tudományos programot adott, s annak megvalósításához a hazai tudós társaság közreműködését kérte. Tervezete szerint vizsgálni kívánta:

- a magyar nyelv eredetét és történetét;
- a régi magyar írásrendszert (rovásírást);
- a magyar példabeszédek, szólásmondások és tájszólások gyűjtésére hívta fel a figyelmet;
- a magyar bibliafordítások egységesítését javasolta;
- végül szükségesnek tartotta egy használható magyar nyelvtan megírását és közreadását.

Lássuk, mit valósított meg ő maga ebből a programból? Íme:

„*De vetere litteratura Hunno-Scythica exertitatio*” című, 1718-ban Lipcsében kiadott munkájában elsőként foglalkozott – tudományos felkészültséggel és alaposággal – a magyar rovásírás tanulmányozásával. Az Erdélyből ismert rovásírásos emlékek betűjeleit módszeresen összehasonlította a sumér, akkád, arab, héber, görög, perzsa és egyéb írásokkal. Igaz, hogy mai ismereteink szemszögéből nézve, téves következtetésekre jutott. Ez azonban semmit sem von le úttörő érdeméből. Kétségtelen, hogy ő a rovásírásra vonatkozó tudományos vizsgálódás kezdeményezője, irodalmának megalapítója. 1734-ben „*De peregrinitate linguae hungaricae in Eeuropa*” címmel a magyar nyelv európai társtalanságáról értekezett. Ebben említette először a finn nyelvrokonság lehetőségét. E tárgykörben élénk levelezést folytatott Beyer szentpétersvári akadémikussal, amelyet közre is adott. Igaz, hogy Bélnél végül is a finn–magyar rokonsággal szemben a szkíta–hun–avar eredetet vallotta, nem zárta ki az uráli kapcsolatok lehetőségét sem.⁸

Sokat tett a magyar irodalmi nyelv alakítása terén is. A Károli-féle biblia újszövetségi részének egyes dögögő, nehezen érthető szakaszait újrarendelt, az eredeti források alapján sok kisebb botlást helyesbített, az egészet stílusában egységesítette, s 1717-ben újra kiadta, megadva a bibliafordítás mai formáját.⁹ „*Historica linguae hungaricae libros duos*” címmel a magyar nyelv történetével foglalkozott. „*Magyar grammatika vagy-is a' hazai nyelvnek gyökeres megtanulására való intézet...*” című műve iskolát teremtett, több mint egy évszázadon át „mintagrammatika” volt. Felépítésében Cellarius latin nyelvtanát követte, de így is úttörő munka. Egész sor máig élő nyelvtani kifejezést ő alkotott meg. (Ilyenek pl.: *eset, határozószó, helyesírás, szenvedő ige, mivellető ige,*

magánhangzó, mássalhangzó, jelentő mód, parancsoló mód, személyes névmás... stb.) A művet „*Laistroma a' közpélda beszédnek*” címmel több száz szólásmondást, közmondást felölelő gyűjtemény egészíti ki. Egész sor pompás, kifejező, fordulatos mondás megőrzését köszönhetjük neki.¹⁰

Latin nyelven megírt német nyelvtana és német ajkú pozsonyi hívei számára kiadott német nyelvű vállalásos iratai helyet biztosítanak számára a hazai német irodalomban. Német nyelvtana bevezetésében, mint a hazai germanisztika úttörője, ismerteti a magyarországi német telepeseket, nyelvjárásaikat. „*Prodomus*”-ában részletesen foglalkozik a felvidéki cipszerek származásával és nyelvével. „*Notitia*”-jában minden vármegye leírásával kapcsolatban ismerteti az ott élő német telepések származását, számát, nyelvét.

Doleschal Pál 1846-ban közreadott cseh-szlovák nyelvtanához írott terjedelmes előszavában részletesen foglalkozott a szláv népekkel és nyelvekkel, külön kiemelve a hazai szláv nemzetiségek beszélt nyelvét.

Mikor Bélnél Mátyásról, mint nyelvészről beszélünk, nem szabad megfeledkeznünk a cseh kralici biblia átdolgozásaként Kerman Dániel szuperintendenssel közösen közreadott első szlovák nyelvű bibliáról sem.

Közelebb kerülünk ennek a sokirányú tevékenységnek megértéséhez, értékeléséhez, ha tudjuk, hogy Bélnél, mint szlovák apa és dunántúli magyar anya gyermeke – bár anyanyelvének a magyart vallotta –, anyanyelvi szinten beszél szlovákul is, elemi tanulmányait viszont német környezetben végezte. Így a kortársak értékelése szerint kiemelkedő eleganciával írt, beszélt mindhárom nyelven, s klasszikus szinten művelte kora tudományosságának nyelvét, a latint. Jól beszélt csehül, franciául, s ismerte a görög, héber nyelvet is. Ez a nyelvismeret lehetővé tette számára, hogy figyelemmel kísérhesse kora Európájának bármely nyelven megjelent földrajzi, történelmi, államismereti, bölcséleti, nyelvészeti műveit. Szinte hihetetlenül tájékozott volt az őt érdeklő tudományágak egész irodalmában, s az irodalmi apparátus, mely műveiben lépten nyomon megnyilvánul, lenyűgöző.

Bármennyire jelentős is, amit Bélnél pedagógiai, vagy filológiai működése során létrehozott, pótolhatatlanul maradandót a történelem és földrajztudomány¹¹ területén alkotott. Munkásságának tudományos értékét döntően az adja, hogy eredeti források feltárására, közvetlen megismerésére, ellenőrzött, megbízható adatokra törekedett támaszkodni. Gondosan összegyűjtött és megrostált adatok birtokában egyetemes – a szó klasszikus értelmében komplex – történelmi, földrajzi, gazdasági és népismereti leírás volt a célja.

7. Uo.: 157. old.

8. Sajnovics Jánosnak a tárgyra vonatkozó korszakalkotó értekezése csaknem fél évszázaddal később, 1770-ben jelent meg.

9. Kosáry: i. m. 85. old.

10. Bélnél is vonatkozik az általa megőrzött szólásmondás: „gyertya volt, mely míg másoknak világított, önmagát felemésztette”.

11. Kosáry: i. m. 151–152. old.

Első lépésként az eredeti forrásanyag gyűjtéséhez, kritikai értékeléséhez, az egymásnak ellentmondó kútfők elemzéséhez, s a tévesek kiszűréséhez kezdett hozzá. A forráskutatás értékelésére vonatkozó szemléletét alábbi sorai jellemzik legjobban:

„Adj nekem a magyar történet két századából csak kétszáz oklevelet a királyok szerint rendezve, és én annyi nyereséget szolgáltatok neked a belső történet kibővítésére, amennyit Bonfininek egy egész decasa sem képes nyújtani. Én valóban mindig meg voltam arról győződve, hogy ami a szentírás a teológusoknak, az írott törvény a jogtudósoknak, a józan ész a bölcselőknek, az az oklevél a történetíróknak. Vajha valahára megnyílnának előttünk a fukar levéltárak.”¹²

Tekintettel arra, hogy az általa feltárt kútfők, „monumentumok” jelentős része korábban még nem került nyilvánosságra, a régebben közreadottak pedig ritkaságokká, hozzáférhetetlenekké váltak, forrásgyűjteményét mások számára is hozzáférhetővé kívánta tenni. „*Adparatus ad historiam Hungariae, sive collectio, miscellanae monumentorum ineditorum partim, partim editorum sed fugientium*” címmel kiadványsorozat indítását tervezte. Ebben forrásanyagát „decasokban”, azaz 10–10 kúfót felölelő kötetekben szándékozott közreadni. Mindössze az első decas jelent meg teljes egészében 1737-ben, s a második decas első két darabja. A közreadott anyag természetesen latin nyelvű, tartalmának áttekintése ide kívánkozik:

I. decas'

1. Oláh Miklós esztergomi érsek kiadatlan műve „*De originibus gentis Hungariae...*” azaz a magyar nép eredetéről, s skíta, hunn rokonságról, az ország fekvéséről, felosztásáról, a nép viseletéről és előnyeiről, kiegészítve saját kora (1454–1558) eseményeinek kivonatszerű krónikájával.

2. *Cronologiae rerum hungaricarum Michaelis Sigleri*, – azaz Szegler Mihály, 16. századi kronológiája Magyar–Erdélyország és a szomszéd tartományok viselt dolgairól 1366–1563 között.

3. *Juveni (sic) Coelii Calasis Dalmatae Attila...*

4. Laszky Jeromos: *Historia Arcanea legationis nomine Johannis regis ad Solymanum turcarum...* azaz János király nevében Szolimán török császárhoz küldött követség titkos története. (1527)

5. *Ritus exploranae veritati, per iudicium ferri...* azaz az igazság kutatásának módja „Tüzes vas ítélettel”, vagyis Istenítélettel, mellyel hajdan a magyarok vitás ügyeik megoldásánál éltek.

6. *Diarium Johannis Cuspiniani de congressu...* azaz Cuspinianus János naplója I. Miksa császár, Ulászló, Lajos és Zsigmond magyar,

cseh és lengyel királyokkal tartott kongresszusáról (1515) és Liszthi János Miksa császár trónralépéséről.

7. Bocatius János követi jelentései Bocskay István erdélyi fejedelem udvarából.

8. Závodszy György: *Diarium rerum...* azaz naplója az 1586–1624 között Magyarországon történt dolgokról.

9. Frölich Dávid: *Prodomus maioris Chronici Hungariae...* azaz Magyarország nagyobb krónikájának előrajza; – továbbá a magyarok eredetéről és a hunok vándorlásairól **A m e r i k á b a n**.

10. I. Ferdinánd és II. Rudolf által III. Zsigmond lengyel királyhoz küldött követek memorandumainak ismertetése „Az enyészetnek indult Magyarország képe” címmel; – továbbá töredékekben Szokoly Miklós elpártolása és Forró Pál jóslata.

II. decas:

1. Priscos Rhetor követjárása Attilánál, – Davidus Hoeschelii, Caroli Cantoclarii, Henrici Valesii, et Philippi Libelli...

2. Gregoriamei Pál zágrábi püspöknek összefoglalása „*Breviarium rerum hungaricarum*”, azaz A magyar ügynek történeti és földrajzi rövid foglalata, továbbá néhány sor a visszafoglalt Győr váráról.

Bár további 3–4 kötetre való feldolgozott anyag volt, Bél félbeszakította forrásközlő munkáit, mivel időközben Schwandtner György „*Scriptores rerum Hungaricarum*” címmel hasonló gyűjtemény kiadását kezdte, olyan jelentős darabokkal, mint Anonymus Gestája. A kötetek elé tanulmányok írására, kritikai jegyzetek készítésére Schwandtner Bélt kérte fel, aki ezzel megoldottnak látta az „*Adparatus*”-ban maga elé tűzött célt. Sajtó alá rendezett decasai közül kettő a primási levéltárba került, ahol egybekötve „*Rerum gestarum in Hungaria carminica descripto*” cím alatt őrzik a 950 számozott folio oldalt tartalmazó anyagot.

Az *Adparatus* decasai és Schwandtner forráskiadványaihoz írott jegyzetei régtől tervezett nagy államismereti művéhez szolgáltak alapul. Főműve a „*Notitia Hungariae Novae Historico Geographica Divisa...*” kötetében a történeti és földrajzi szemlélet sajátos ötvöződése, s a táj, környezet, történelem és ember kölcsönhatásának meglehetősen modern szemlélete mutatkozik meg. A mű tervét, – a kor tudományos szokásaihoz híven, mintegy „előzetesként” „*Hungariae antiquae et novae prodomus cum specimen...*” címmel már 1723-ban közzétette. Eszerint az két részből állt volna. Az első részben a régi Magyarországról kívánt szólni, s a szkíták, hunok, avarok, magyarok történetét tartalmazta volna, idevonatkozó korábbi filológiai jellegű értékezéseivel kiegészítve. A második részben *Hungaria nova*, azaz Új Magyarország cím alatt a 18. századi Magyarország leírását tervezte.

12. Ld. „*Notitia...*” III. kötet előszava.

A mű I. része nem jelent meg. A II. rész a „Notitia” – azonban módosult formában, és lényegesen bővebb tartalommal elkészült, s részben meg is jelent. Megjelenését rendkívüli gonddal végzett hatalmas adatgyűjtő munka előzte meg. Az adatgyűjtésbe bevonta saját gyermekeit, távoli vidékekről származó tanítványait és ismerősei széles körét. A tanulók között előre megszövegezett és megvonalazott kérdőívet osztott szét azzal a megbízással, hogy a tanulmányi szünetek ideje alatt a szüleik, ismerőseik bevonásával töltsék ki a válaszokat. Az adatok megbízhatóságának igazolásául a tanulóknak a lapokat alá kellett írni szüleikkel, adatközlőikkel, vagy a helybeli lelképásztokkal. Az így egybegyűlt sok ezer gyűjtőív adatait azután összevetette saját jegyzeteivel, osztályozta történelmi, földrajzi, gazdasági, statisztikai csoportokra. A bizonytalan adatokat levelezéssel, kutatással ellenőrizni törekedett. Kapcsolatba került az ország jóformán összes lelkészi hivatalával, hatóságával. Munkája mindenesetre kivívta a közfigyelmet. Sokan támogatták, de voltak, akik akadályozták, sőt kémkedéssel is gyanúsították.

Batthyány József kalocsai érsek vette pártfogásába. Megnyerte számára Pálffy Miklós nádor támogatását, aki tájékozódva tevékenységéről, nemcsak a vádaskodásoktól védte meg, hanem támogatására felhívta a törvényhatóságokat is. – Utasította Bélt, – munkáját közérdekűnek minősítve –, hogy a megyékre szétbontott anyagot az illetékes vármegyéknek küldje meg, s ott kijelöltetett egy-egy cenzort, akinek a beküldött anyagot át kellett vizsgálni, a tévedések korrigálása, az anyag újabb adatokkal való bővítése végett.

Minden megye anyaga két fő részre oszlik:

I. Általános rész, tartalmazza a vármegye földrajzi, természetrajzi leírását, állat-, és növényvilágát, ásványi kincseinek ismertetését.

II. Különös rész, tartalmazza a megye régiebb és újabb lakóinak ismertetését, nevezetesebb családjainak bemutatását, az ott működő közhivatalok jellegét, működését, továbbá a szabad kir. városok, a várak, kastélyok történetét, a fellelhető történelmi emlékek leírását – a mezővárosok és községek felsorolását, főbb statisztikai és gazdasági adatait, végül közli a „*tabula itineraria comitatus*”-t, a megye úthálózatának jegyzékét.

A kiegészített anyagot vármegyénként Bél még egyszer átdolgozta, majd az udvari kancelláriának kellett megküldenie, ahol megbízták Paláthy Ferenc és Mattyasovszky Imre udvari tanácsosokat, mint cenzorokat, a munka felülbírlásával. A kancellária az anyagot újból megküldte a megyéknek, ahol mostmár a „karok és rendek” soraiból kiemelt bíráló választmány foglalkozott vele. Voltak azonban vármegyék, melyek gyanakodva figyelték területük, községeik ilyen nagy apparátussal történő felmérését, s különféle kifogásokkal, időrabló levelezéssel akadályozták a munkát. A vármegyék többsége azonban megfelelt a megbízásnak, így Somogy is, amikor Pálffy 1738. január 24-én kelt leiratában arra kérte a megyét, hogy Bél Mátyás „*Descriptio comitatus Simighiensis*” című kéziratát vizsgálta felül, a megye Nagy János vármegyei főjegyző útján 1742-ben megtette észrevételeit.¹³

A kancellária a Notitia munkálataival egyidejűleg megbízta Mikoviny Sámuel akkor kinevezett kir. kincstári mérnököt azzal, hogy Bél munkájához vármegyénként gondos térképet készítsen.¹⁴ Mikoviny a megbízásnak kiválóan megfelelt. Ő vetette meg a korszerű hazai térképezés alapjait.

Végre tíz évnyi adatgyűjtés és szövegezés után kiadásra készen állott a nagy mű, Bél, akinek III. Károly megengedte, hogy művét neki ajánlja, – szabadalomlevelet kért s azt 10 évi időtartamra meg is kaota. A császár anyagi támogatását is kilátásba helyezte. Bél ezek után Straub Pál bécsi könyvkereskedővel megállapodott a munka kiadásáról, Amszterdamban készülő gondos nyomásáról és forgalomba hozásáról. Straub előfizetési felhívása szerint az anyagot négy részben, összesen 6 kötetben kívánták megjelentetni.

Ez a terv sem tartalmilag, sem formailag nem valósult meg. A munkának összesen csupán 4 kötet jelent meg. A kötetek tartalma, terjedelme és megjelenése így alakult:

I. kötet 1735-ben jelent meg, 696 nagy ívrét oldal terjedelemben, Mikoviny Sámuel három ívrét szélességű két Pozsonyi látképével, és megyetérképével. A kötet Pozsony vármegyével foglalkozik.

II. kötet 1736-ban jelent meg, 587 oldal terjedelemben, nagy ívrét alakban. Első fele még ugyancsak Pozsony vármegyét, főleg a Csallóközt ismerteti. Má-

13. Kanyar József: Két honismereti munka véleményezése Somogyban a XVIII. században (Somogy, 1975/2. szám, 91. old.)

... Két jelentős helyismereti munka készült el és látott – részben – napvilágot a XVIII. században megyénkre vonatkozóan. Az egyiknek a század első felében készült el a kézírata, a másik pedig a század utolsó éveiben hagyta el Budán a nyomdát. Az első Bél Mátyás munkája volt, a második Vályi Andrásé. Az elsőről szakirodalmunk ismeri már – a tudománytörténelg is hasznos – megyei feljegyzéseket, ezúttal csak a helvi »lektorálás« hivataltal útját idézzük, amikor is Pálffy János főispán – 1738. január 24-én – leiratában arra kérte a megyét, hogy a Bél Mátyás által elkészített »*Descriptio com. Simighiensis*« című kéziratot vizsgálta felül és arra a megjegyzéseit mielőbb készítesse el. A megye négy év múltán – Nagy János vármegyei főjegyző útján – 1742-ben tette meg az észrevételeit. Az általános megjegyzések között csupán két dologra hívta fel a megye a szerző figyelmét: 1. a Határkörvidéken a Varasd-károlyvárosi generalátus területéhez csatolt, s így Somogy és Kőrös megyék közt hosszú időn keresztül vitatott Répás-kerület ügyére, valamint 2. a földesurak tényleges vagy feltételes birtoklásának a problémáira. Majd részletes megjegyzések következtek a 152 folió-ívre terjedő kézíratra, amelynek utolsó oldalait a megyei utak táblázata foglalta el...»

14. Kosáry: i. m. 184. old.

sodik fele Turóc, Zólyom és Liptó vármegye leírását nyújtja Mikoviny térképeivel és Bél Mátyás egész oldalas arcképével.

III. kötet 1736-ban jelent meg, 642 oldal terjedelemben, nagy ívrét formában. Pest, Pilis és Solt vármegyék anyagát tartalmazza. Az előszó után Bél Mikoviny Sámuel tanulmányának adott helyet. Ebben a tudós mérnök, a borszlói tudományos akadémia tagja kifejtette nézeteit a térképek helyes készítésének módjáról, a korábbi térképrajzolók által elkövetett hibákról, a felmérés helyes módjáról és a jövőben követendő eljárásról. A 24 folió oldal terjedelmű tanulmány a hazai kartográfia történet alapvető forrásműve. Sajnos latin szövegét magyarra még nem fordították le. Szlovákul tud megjelent. Mikoviny tanulmánya, térképei és a megjelent kötetekben közölt városképei a műnek kartográfiai és ikonográfiai értékét is biztosítanak.

IV. kötet csak hat év múlva, 1742-ben jelent meg 768 oldal terjedelemben, összesen 2693 oldal terjedelemben. A mű nagyobb része, mintegy tízezer folió oldal kéziratban maradt. 1892-ben Zichy Jenő gróf jelentette meg a kézirat anyagból Moson vármegye leírását, 71 oldal terjedelemben és mindössze 100 példányban. Ezt a kiadványt szokták a *Notitia V. kőteteként* emlegetni.

Bél, mint tudjuk, műveinek nagyobb részét kora tudományosságának nyelvén, latinul írta, és csupán kisebb hányaduk jelent meg nyomtatásban. A nyelvtanok és néhány tankönyv kivételével újabb kiadásuk nem jelent meg, és szinte hozzáférhetetlen könyvritkaságokká váltak. Kiadott műveit nagyon kevésbé, kéziratok hagyatékát pedig jóformán alig ismerjük. Történeti jellegű kézirati hagyatékának egy része nyolc gyermeke közül a legidősebb – Károly – birtokában maradt, aki később a lipcsei egyetem történelem professzora lett.

Ha'áláig azonban már nem tudta újabb kötet megje'enesét elérni.

Lássuk hát, mit tett az utókor életművének aratatan termésével?

A *Notitia* anyagának csupán mintegy harmada jelent meg nyomtatásban, összesen 2693 oldal terjedelemben. A mű nagyobb része, mintegy tízezer folió oldal kéziratban maradt. 1892-ben Zichy Jenő gróf jelentette meg a kézirat anyagból Moson vármegye leírását, 71 oldal terjedelemben és mindössze 100 példányban. Ezt a kiadványt szokták a *Notitia V. kőteteként* emlegetni.

Bél, mint tudjuk, műveinek nagyobb részét kora tudományosságának nyelvén, latinul írta, és csupán kisebb hányaduk jelent meg nyomtatásban. A nyelvtanok és néhány tankönyv kivételével újabb kiadásuk nem jelent meg, és szinte hozzáférhetetlen könyvritkaságokká váltak. Kiadott műveit nagyon kevésbé, kéziratok hagyatékát pedig jóformán alig ismerjük. Történeti jellegű kézirati hagyatékának egy része nyolc gyermeke közül a legidősebb – Károly – birtokában maradt, aki később a lipcsei egyetem történelem professzora lett.

Hagyatékának egy részét özvegyétől Batthyány József kalocsai érsek vásárolta meg 1600 forintért. A megvett 82 köteg kéziratot 1770-ben a Dunán, hajón vitték Kalocsára. A hajósok gondatlansága következtében az iratok egy része átázott, elmosódott. Szerencsére Batthyány azonnal gondoskodott megmentésükről, lemásolásukról. Ez az anyag később, amikor Batthyányi esztergomi primás lett, a primási levéltárba került, ma a Főszékesegyházi Bibliotéka Batthyány gyűjteményében őrzik. Erről az anyagról Miller Jakab Ferdinánd készített leírást, amely az Országos Szé-

chenyi Könyvtár kézirtárában található. Az esztergomi anyag jellegét jóformán csak innen ismerjük. Egyéb iratok és tanulmányok között ott van 45 vármegyére vonatkozó iratanyag, részben másolatban.

Tudjuk, hogy pedagógiai vonatkozású iratait, egyes tankönyveinek kézirtatos anyagát és további 17 köteg kis ívrétű kézirtatát (a *Notitia* Pilis, Nyitra, Bars, Liptó, Hont, Pozsony, Zólyom, Nógrád és Szepes vármegyékére vonatkozó kézirtatainak nagy részét) a pozsonyi líceum őrzi.

A magyarországi és szlovákiai levéltárakból hiányzik Bereg, Torontál és Krassó vármegye anyaga. Úgy lehet, valahol még lappang.

Az Országos Széchenyi Könyvtár is jelentős Béliféle kézirtatos anyagot őriz, részben különféle vásárlásokból a Széchenyi és az Illésházi hagyatékból, részben Jankovich Miklós gyűjteményéből és Gyurikovits György 19. század elejei másolataiból. Megtalálható köztük 29 vármegye kézirtatos anyaga, némelyik duplumban is. Jelentős mennyiségű az itt őrzött egyéb vonatkozású kézirtatanyag is.

Az özvegy birtokában maradt anyag egy részét Kollár Ádám bécsi könyvtárigazgató vásárolta meg. Az ő révén a bécsi Staatsarchiv 19 köteg kézirtatot birtokol. A jelek szerint nagyobb részt kútfők gyűjteménye lehet.

Azt, hogy gyermekei, tanítványai, tisztelői, egyháza révén mennyi és milyen kézirtata hova került, nem is sejtjük. Terjedelmes, sokirányú levelezése ugyancsak lappang.

Azt, hogy kutatóink mit tettek Bél Mátyás kézirtatos anyagából magyar nyelven hozzáférhetővé, könnyen áttekinthetjük.

Lukács Károly az első, aki eredeti kézirtatos anyagot tárt fel. Neki köszönhetjük a Balatonnak Bél által készített nagyon gondos leírását. Bél több alkalommal volt a Festetich család vendége Balatonkeresztúron, sőt 1731 hosszú telét egészen ott töltötte, így alkalma volt hiteles képet adni a 18. századi Balatonról, halászatáról, környéke népességéről. Különösen a déli part menti útvonalat ismertette részletesen. Ennek Somogy vármegye helytörténete szempontjából van jelentősége.

Számos Béli-művet jelentettek meg Csehszlovákiában latinul vagy szlovák fordításban. Külön figyelmet érdemel A. Petrov prágai professzor 1925-ben közreadott „*Tractatus de re rustica Hungarorum*” című kiadványa, melyben a mű teljes latin szövegét tette hozzáférhetővé. A mű bevezető része a falusi életet ismerteti általánosságban. Az I. rész a földművelésről, állattenyésztésről szól, bem tatja ennek eszközeit, eljárásait, szokásait. – A II. rész a kertészet, gyümölcsstermelés, gyógynövénytermesztés és -gyűjtés, a méhészet és a virágkertészet anyagát öleli fel. A III. rész a vadászatról, a halászatról és a madárszatról szól. Ebből a részből a kézirtat 361–387. lapjain közölt „*De piscatione hungarica*”, azaz a magyar halászatról szóló fejezetet adta közre magyarul Lukács Károly a Tihanyi Biológiai Kutató Intézet Évkönyveiben.

Bodor Antal a Csepel-sziget és Budafok kétszáz év előtti földrajzát ismertette Bél Mátyás Notitiájának I. kötete alapján 1936-ban.

Mindez nem több, mint csipegetés a kutatás számára kincseshányát jelentő hatalmas anyagból. Azt is el kell ismernünk, hogy – bár a marxista társadalomtudományok alapvető módszere a történetiség¹⁵ – sokáig a felszabadulás után sem történt a „Bél-ügyben” alapvető változás. Parva sapientia mundus regnatur... nem vált divattá nálunk a nemzetért való áldozatvállalás és többlet adás, lenéztük a hazaszeregetet, porosnak és provinciálisnak tartottuk. Ezért kicsaklott meg olyan sokszor nemzeti és történeti tudatunk gerince. Ezért nem edződhet meg a nemzet jobb és keményebb tartása. Ahhoz, hogy többlet tudjunk adni a nemzeti múlt becsületére, többlet is kell tennünk azért, és akkor jobban is tudunk építeni arra a jövőben”.¹⁶

Az utóbbi esztendőben – a jelen sorok tárgyát érintően is – egyre érezhetőbb annak a felismerésnek az érvényre jutása, hogy saját megismerési lehetőségei elé állít korlátokat az a kutató, aki elhanyagolja a történetiséget, de a megismerés, főleg a megértés új forrásaira bukkan az, aki képes társadalmunk mai helyzetét, jelenségeit és problémáit is a történeti folyamatokba ágyazva vizsgálni.

Örvendetes módon a múzeumok felfigyeltek Bél kéziratos hagyatékának helytörténeti értékére, s az utóbbi években több megye anyagát készítették elő – részben vagy egészben – kiadásra.

Esztergom vármegye anyagának egy részét 1957-ben magyarra fordítva, kritikai jegyzetekkel ellátva a Komárom megyei Tanács adta ki, Heves vármegye anyagának fordítását és jegyzeteit Eger Vára Baráti Köre közölte 1968-ban.

A Pest megyére vonatkozó anyagot csak szemelvényesen, de jegyzetekkel és összevető adatokkal bőven ellátva adta közre a Pest megyei Múzeumok Igazgatósága 1977-ben.

Bihar megye leírását a Bihari Múzeum 1980. évi Évkönyvében találjuk meg, ugyancsak bő jegyzetanyaggal és összevető adatokkal kiegészítve.

Négy esztendeje, 1978. szeptember 28-án Keresztury Dezső akadémikus avatta fel Balatonkeresztúron a volt Festetich kastély homlokzatán Bél Mátyás tiszteletére elhelyezett emléktáblát. Az ő ihletett szavai ide kívánkoznak:

„Bél kutatott, hogy feltárhassa,
mi él a hazában,
s megdült tájain újra virulhasson
Magyarország!”

Az akadémikus avató beszédét követően előadói ülésen került sor Bél életművének méltatására. Itt nyert biztatón határozott megfogalmazást e gazdag

örökség tovább nem odázható feltárásának, közkinccsé tételének igénye.

A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete azóta napirendre tűzte Bél munkáinak gyűjteményes kiadását. Reméljük, hogy ehhez az időszzerű, nagy erőfeszítést kívánó munkához a feltételek is biztosíthatók. Bizonyos azonban, hogy optimális esetben is csak évtizedet áthidaló kemény munka vezethet sikerhez.

Addig is, míg az életmű egésze magyar nyelven is hozzáférhetővé válik, a Somogy megyei Múzeumok Igazgatósága csatlakozni kíván a társmúzeumok kezdeményezéséhez. Az Országos Széchényi Könyvtár két meggyénkre vonatkozó, némileg eltérő kéziratot őriz. A „*Mathiae Belis: Notitia Comitatus Simighiensis a Georgio Gyurikovits ex Exemplári Biblioth. Primitialis Titt. I. ddd. descripta*” feliratút, és egy másik, „*Descriptio Comitatus Simighiensis*” címűt a Jankovich hagyatékából. Ezeknek összevetésével, lefordításával és közreadásával kapcsolatban megkezdett előkészítő munka érlelte meg a gondolatot, hogy az itt közölt adatokkal talán nemcsak tisztelgünk e rendkívüli tudós emléke előtt, hanem bár szerény mértékben, de elősegíthetjük a nehezen induló feltáró, kutató munkát is. Ezek az oldalak nem törekedtek teljességre, csupán az áttekintést megkönnyítő, egyszerű számbavételre. Ugyanezt célozzák az alábbi, pontosításra, kiegészítésre váró bibliográfiai adatok is:

Bél Mátyás nyomtatásban megjelent művei

- Compendium Hungariae geographicum – 1713. Tankönyv. Kiadta német nyelven is németajkú növendékeinek, Kurze Einleitung zur geographischen Kenntniss von Ungarn címmel. Kiegészítésül kiadta Magyarország vármegyéinek térképeit Catalogus Mapparum Regni Hungariae címmel.
- Historiae linguae hungaricae libros duos Genesium et Exodum edere parat... obnixe rogat. – Berlini (Berlin) 1713.
- Vera origine et epoche hunnorum, avarum, hungarorum in Pannoniae. Lipsiae (Lipcse) 1717.
- Grammatica latina. – Leutschoviae 1717. (Tankönyvül)
- Rhetorices veteris et novae praecepta usu necessaria Accessit Poetica. – Lipsiae 1717.
- Institutiones linguae Germanicae. De linguae Germanicae et Slavicae in Hungaria ortu, propagatione et dialectis. – Leutschoviae (Lócse) 1718.
- De vetere litteratura hunno-scithica exercitatis. – Lipsiae 1718.
- Hungariae antiquae et novae prodromus. – Norimbergae 1723.

15. „... Persze generációnknak már lehetősége nyílik arra, hogy »történetileg« közelítse meg azt a kérdést (is), hogy kutatásunk előző korszakaiban miért és hogyan vált éppen a történetiség pszeudohisztórizmussá, majd hogyan szorult háttérbe...” – jegyzi meg Kulcsár K.

akadémikus az Apró Évának adott interjúbán. („Tudományról és tudománypolitikáról” – Társadalmi Szemle 1982/6.)

16. Kanyar József: Nemzeti tudatunk környezetvédelme II. Somogyi Néplap, 1981. XII. 10.

- Der ungarische Sprachmeister oder kurze Anweisung zu der edlen ungarischen Sprache, zum Nutz und Dienst der hochlöblichen deutschen Nation. – Pressburg 1729. (Egy évszázadon át sok kiadása jelent meg.)
- Institutiones linguae Germaniae in gratiam Hungariae juventutis editae, atque nunc denuo recusae notisque . . . Halle 1730.
- De peregrinitate linguae hungaricae in Europae = Miscellanea Berolinensia 1734. évf. IV. kötetében.
- Notitia Hungariae novae historico-geographica – (Mikoviny Sámuel térképeivel és rajzaival). – Vindobonae 1735–1742. I–IV. k. Budapest, 1892. V. k.
- Apparatus ad historiam Hungariae, sive collectio miscellanea monumentorum ineditorum partim, partim editorum sed fugientium, atque notis illustravit. – Posonii 1735.
- De Maria Hungariae regina Posonii 1742.
- Dissertatio epistolica de litterarum apud hungaros pretio. – Vindobonae 1743.
- Beilage zu der im vorigem Jahr herausgegebenen Nachricht von dem Zustande der Protestanten in Königreich Ungarn. H.N. 1745.
- Priscos rhetor: Attila – edidit Marthias Belium Posonii 1745.
- Grammatica slavico-bohemica ad Doleschalius Paulus, praefatio Mathias Belius – Posonii 1746.
- Scriptores rerum hungaricam . . . cum praefatione Mathiae Belii ed. Schwandtner, Johann Georg. – Vindobonae 1746–1748. Tom 1–3.
- De archiofficiis Hungariae, hungari baronatus vocant. – Lipsiae 1749.
- Cristophori Cellarii latinitatis probater et exercitateae liber memorialis . . . indicas, gramaticus hungarus et bohemicus. – Posonii 1727. (Több kiadása jelent meg. Az OSZK a harmadik kiadás egy példányát őrzi 1777-ből.)
- Grammatica latina facillitati restituta haec est precepta etymologiae, syntaxeos et orthographicae usu necessaria . . . ad modum Critophori Cellarii . . . adernate. – Accendit SITL Tirocinium. (Tankönyv.)
- Magyar grammatika, vagy is a' hazai nyelvnek gyökeres megtanulására való intézet, ugyan a' Magyar Nemzeti Oskolák számára. (Egy évszázadon át sok kiadást megért tankönyv.)
- Compendium Hungariae geographicum ad exemplar Notitiae Hungariae Novae historico-geographicae . . . (Halála után állították össze tankönyvül, első kiadása Pozsonyban 1753.)
- Compendium regnorum Slavoniae, Croatiae, Dalmatiae, Galliciae et Ladomeriae, magnique Supplementis et brevibus illustratum Posonii–Cassoviae 1777. (Posthumus mű.)
- Tractatus de re rustica Hungarorum a Notitia Hungariae Novae excerpta. – Vyd. Aleksc Petrov v. Praze 1925 Ceska Spolcnost Nauk. 76. p.
- Nova Posoniensia – latin nyelvű hírlap indítási kísérletének csupán egy száma jelent meg Pozsonyban, 1821. március 25-én.

*Magyar nyelvű szemelvények,
részletek Bél Máttyás műveiből*

De sevitute hungarica cz. kiadatlan kézirat a primási könyvtárban. Kivonatilag s itészetileg ismeretve Ortvay Tivadar által. – Pest 1868.

A Balatonvidék földrajza kétszáz év előtt. Bél Máttyás Vesprimiensis, Simighiensis et Szaladiensis c. kézírataiból fordította és ismerteti Lukács Károly. = A Magyar Biológiai Kutató Intézet Munkái XV. – Tihany 1943. 221–300 pp.

Magyarország halairól és halászatáról. – A „Tractus de re rustica hungarorum” egy fejezetének fordítása, ismertetése Lukács Károlytól. = Magyar Biológiai Kutató Intézet Munkái XIII. – Tihany 1941. 109–164. pp.

Bihar megye leírása (Bél Máttyás Notitiájának anyaga alapján). Ford.: P. Szalay Emőke, bevezette és jegyzetekkel látta el: Csorba Csaba. = A Bihar Múzeum 1980. évi Évkönyvében 51–167. pp. (Klny. is.)

Pest megyéről. Fordította: Szabó Béla; jegyzetekkel és kiegészítő adatokkal látta el: Pintér Emilné. – Szentendre 1977. Pest megyei Múzeum Füzetek 10. száma.

Heves megye ismertetése. Ford. és magyarózta: Soós Imre – Eger 1968. Kiadta: Eger Vára Barátainak Köre. 120. p.

Esztergom vármegyéről. A kézirat mő szemelvényes fordítása. Ford.: Prokopp Gyula; bevezette és jegyzetekkel látta el: Zolnay László. – Tatabánya 1957.

Csepel-sziget és Budafok kétszáz év előtt. Bél Máttyás Notitia Hungariae novae historico-geographica c. 1736-ban megjelent műve nyomán Bodor Antaltól. – Budapest 1936.

A magyarok öltözködéséről és erkölcséről. Ford. és közli: Vida Tivadar = Orvostörténeti Közlemények 1977. 123–130. p.

Vasvármegye leírása = Descriptio Comitatus Castri Ferrei. Fordította: Tihanyiné Szálka Irma; bevezette és jegyzetekkel látta el: Bendefy László = Vas Szemle 1976/1. 18–125. pp. – 1975/2. 241–257. pp. – 1976/3. 463–476. pp. – 1976/4. 567–582. pp.

Bél Máttyással kapcsolatos közlemények

Baranyi Béla: Bél Máttyás „De re rustica Hungariae” c. munkája = Századok, 1906. 859–861. p.

Berkeszi István: Dél-Magyarország monográfiája Bél Máttyástól 1731-ből = Régészeti és Történelmi Értesítő, 1892. 199–208. p.

- Bod Péter Magyar Athenasa közli először életrajzi adatait 1766-ban.
- Bodor Antal: Bél Mátyás emlékezete. Bpest, 1936.
- Dékáni Kálmán: Bél Mátyás földrajza. – Marosvásárhely, 1903.
- Dezsényi Béla: A Nova Poseniensia és az újságolvasók a XVIII. században. = Magyar Századok, Bp. 1948. 141–168. p.
- Grosz Artur–Jób János–Szentiványi Béla: Bél Mátyás első nyomtatványa. = Irodalomtörténeti Közlemények, 1960. 223–228. p.
- Haan Lajos: Bél Mátyás. – Budapest 1879. MTA székkfoglaló értekezés.
- Horányi Elek: Memoria Hungarorum 1775-ben közli életrajzát.
- Hölvényi György: Wagner Károly és a Bél iskola. Bpest 1971. = Egyetemi Könyvtár Évkönyvei 5. kötet. 329–350. pp.
- Imre Sándor: Bél Mátyás = Protestáns Szemle, XX. 96. p.
- Kardos Tibor: Bél Mátyás levelezése egy olasz tudóssal = Irodalomtörténet, 1932. év, 99–102. pp.
- Kanyar József: Két honismereti munka véleményezése Somogyban a XVIII. században = SOMOGY, 1975/2.
- V. Kovács Sándor: Elveszettnek hitt decások Bél Mátyás kéziratos Adparatusából = Magyar Könyvszemle, 1973/2. sz.
- Losonci Zoltán: Bél Mátyás és a magyar tudomány = Bpest, 1927.
- Losonci Zoltán: Bél Mátyás tudomány- és neveléstörténeti jelentősége. Mezőtúr, 1935. Orsz. ÁG. Hitv. Evang. Tanáregyesület Évkönyvében.
- Magyar Győző: Bél Mátyás írói munkássága = Nemzeti Kultúra. Komárom, 1934. év, 257–272. pp.
- Markusovszky Sámuel: A pozsonyi ág. hitv. ev. lyceum története. Pozsony, 1896.
- Márki Sándor: Bél Mátyás – Budapest–Pozsony, 1886. Pedagógiai Plutarch I. kötetében, 121–128. p.
- Márki Sándor: A földrajztanítás története Magyarországon = Földrajzi Közlemények, 1891. 268–128. pp.
- Márki Sándor: A vármegyéek leírásának történetéből = Földrajzi Közlemények, 1888. 193–212. p.
- Mészáros István: Bél Mátyás = Közművelődés, 1968. 42–43. p.
- Miller, Jakob Ferdinand: Vom Handschriftlichen Nachlasse des berühmten ungarischen Geschichtsforschers und Geographen, Mathias Bel = Zeitschrift von und für Ungarn, 1902. II. 208–214. p.
- Payr Sándor: Magyar pietisták a XVIII. században = Magyar Protestáns Egyháztörténeti Monográfiák I. 1898.
- Ortvay Tivadar: Bél Mátyás „De servitute Hungarica” cz. kiadatlan kézirata a primási könyvtárban = Pest, 1868.
- Révész Imre: Comenius unokája = Századok, 1962. 1–24.
- Schwartz Elemér: Bél Mátyás német helyesolvasási szabályai = Egyetemes Philológiai Közlöny, 1943. 76–79.
- Siposs-Istvánné: Bél Mátyás pedagógiai reformtörekvései = Magyar Pedagógia, 1962/1–2. sz.
- Szent-Iványi Béla: Bél Mátyás első nyomtatványa és ifjúkori többnyelvű alkalmi versei = Irodalomtörténeti Közlemények, 1960. 227–235. p.
- Szent-Iványi Béla: Bél Mátyás és a magyar társadalomrajz = Társadalomtudomány, 1935. 43–45. p.
- Szalatnai Rezső: Bél Mátyás ifjúsága = Budapest, 1964. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei 2. k. 245–254. p.
- Szigeti Imre: Bél Mátyás német nyelvtana = Budapest, 1918.
- Szmid Lajos: Bél Mátyás élete és munkái = Temesvár, 1885. A Délmagyarországi Régész és Történelem Múzeumtársulat Értesítőjében.
- Tarnai Andor: Bél Mátyás ismeretlen művei = Magyar Könyvszemle, 1955. 123–128. p.
- Tarnai Andor: Hon- és Államismereti Irodalom. A magyar irodalom története II. Bp. 1964. 565–571.
- Thaly Kálmán: Magyar történetírók életéhez. Bél Mátyás = Századok, 1875. 282–284. p.
- Thirring László: Bél Mátyás születésének 250. évfordulójára = Magyar Statisztikai Közlemények 1934. évi 3. sz.
- Thomas Edit–Prokopp Gyula: Bél Mátyás Hungariae Novae Notitiae Membrum III. de Savaria = Vasi Szemle, 1959. 37–57. p.
- T. Z. (Trócsányi Zoltán): Kérdés = Magyar Könyvszemle, 1937. 363–364. p. (A „Notitia” kiadásáról.)
- Vajkai Aurél: A magyar népi építkezés és lakás kutatása = Budapest, 1948.
- Wellmann Imre: Bél Mátyás és a Magyar Tudós Társaság terve 1735-ben = Magyar Tudomány, 1965. 738–741. p.
- Wellmann Imre: Bél Mátyás 1684–1749 = Történelmi Szemle, 1919. 2. sz. 381–391. p.
- Vida Tivadar: Bél Mátyás kézirata a magyarok öltözködéséről és Erkölcseiről = Orvostörténeti Közlemények, 1977. 123–130. p.

*Bél Mátyás kéziratai
az Országos Széchényi Könyvtár
kéziratgyűjteményében*

A Széchényi, Jankovich, Illésházi hagyatékból a Széchényi Könyvtárba került részletek a „Notitiából” a következő megyék leírásait tartalmazzák:
Arad – Abaúj – Baranya – Bács-Bodrog – Békés – Bihar – Borsod – Csanád – Csongrád – Esztergom – Fejér – Jász-Nagykun – Heves – Komárom – Kraszós – Mármaros – Moson – Sáros – Sopron – Somogy – Temes – Tolna – Trencsén – Ugocsa – Veszprém – Zala – Szabolcs – Közép-Szolnok vármegye.

Egyes megyék anyaga duplumban is fellelhető, többnyire Gyurikovics György reformkori kéziratok másolataiban.

További részben eredeti, részben másolatban őrzött kéziratok:

Allocutiones ad Caesarem Augustum sum ei tomos 1–3 operis „Notitia Hungariae Novae” comsecraret 1735–1737. pag. 8 in folio.

Antiquitates romanae in rudeo, Neosolii A. 1710. pag. 103 in 4° Collectanae pro historia Religionis Evangelicorum in Hungaria MSS. Sec. XVIII. in 4°

Commentariolus de Archiepiscopata Strigoniensi Cod. Sec. XIII. pag. 52 in folio

Comitatus Semproniensis generalis descriptio Cod. Sec. XVIII. pag. 142 in 4°

De re rustica Hungarorum – Cod. Sec. XVIII. pag. 387 in folio

De rebus gentis Illiricorum, Pannonum etc ... Ms. Fragmenta Sec. XVIII. in ordinem redigenda in 4°

De thermis Trenchiniensibus Cod. Sec. XVIII.

Direktorium encyclopedium Sec. XVIII. pag. 124. in 8°

Flos Medicinae – illustravit ... etc ...

Historia districtus Kőváriensis. – Cod. Sec. XIX. in fol. 13.

Hungariae antiquae et novae promodus. Sod. Sec. XVIII. pag. 40. in folio

Institutiones Rhetoricae et eloquentiae modernae. Cod. Sec. XVIII. pag. 950 in 4°

Miscellana scientifica MSS. Sec. XVIII. in 4° Volumina tria.

Scripta Chemica MSS. Sec. XVIII. in 8°

Tractatus de re rustica Hungarorum pag. 239. in fol.

Tractatus novae excerpta. pag. 68. in folio.

Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár
Batthyány gyűjteményben őrzött
Bél Mátyás kéziratok

Descriptio comitatus

- ~ Abaujvariensis (320 pagina)
- ~ Alba-Regaliensis (142+192+87 p.)
- ~ Aradiensis (46 p.)
- ~ Arvensis (168+168 p.)
- ~ Bachiensis (58 p.)
- ~ Barsiensi (204+62 p.)
- ~ Békésiensi (15+54 p.)
- ~ Bihariensi (122 p.)
- ~ Borsodiensi (82+42 p.)
- ~ Castriferrei (381 p.)
- ~ Csanadiensi (53+25 p.)
- ~ Csongradiensi (118+82 p.)
- ~ Gömöriensi (62 p.)
- ~ Hevesiensi (464+48+89 p.)
- ~ Jauriensi (567+218+61 p.)
- ~ Krasnensi (64+16 p.)
- ~ Maramosiensi (150+28 p.+53 folio)
- ~ Mosoniensi (72 p.)
- ~ Neogradiensi (48 p.)

- ~ Nitriensis (44+30 folio)
 - ~ Pest, Pilis, Solt (29 p.)
 - ~ Sárosiensi (97+98 p.)
 - ~ Semproniensi (82+93+48+46+80+36 folio +168 p.)
 - ~ Simighiensi (213 pp.)
 - ~ Strigoniensi (258 p.)
 - ~ Szabolcsiensi (43+53 p.)
 - ~ Szaladiensi (135 p.)
 - ~ Szatmariensi (87 p.)
 - ~ Szolnok-Mediocris (83 p.)
 - ~ Temesiensi (239+118+22 p.)
 - ~ Thurocziensi (22+Appendix diplomatica 131 p.)
 - ~ Tolnensi (66 p.)
 - ~ Thornensi (91+14 p.)
 - ~ Trencsiniensi (332+265+214+319 p.)
 - ~ Ugocsiensi (50 p.)
 - ~ Unhvariensi (147 p.+24+26 folio)
 - ~ Veszprimiensi (80 ff.)
 - ~ Zarándiensi (53+20 ff.)
 - ~ Zempliniensi (187+89 ff.)
 - ~ Zolyomiensi (170 p.)
 - ~ Komaromiensi (122 ff.+258 p.)
- Liber de comitatus Baranyensi (78 p.)
 Historia comitatus Aradiensis (17 p.)
 Districtus Kőváriensis (26+36 p.)
 Civitas Rustensis (15 ff.+13 p.)
 Beschreibung des Wundersamen Zipser Schneegebürgen (38 p.)
 Descriptio montium Carpatiorum (27 p.)
 De primo Hunnorum in Europam adventu ... (24 p.)
 Fragmenta de Hunnis Scythi (91 p.)
 De Hunnorum rebus post mortem Atiliae (25 p.)
 Synchronismus pontificum Romanorum, archiep. Strig. (191 p.)
 Historia dedicatio de origine comitatum (153 p.)
 Historia succinta regum Hungariae in tabellis (50 p.)
 Fragmentum iudicis civitatum castellorum, arcium... (277 p.)
 Compendium rerum Hungaricarum ... (6 p.)
 Praefatio ad tom. I. Scriptorum rerum hungaricarum (13 p.)
 Observationes in Mathiae Belii editis III. tomos Notitiae ... (6 p.)
 Dedicatio in Prodomus ad Hung. Imp. (4 p.)
 Praefatio ad Pauli Gregorianczii Braviarium rerum Hung. (3 p.)
 Reflexiones per deputationem Com. Nitriensem 1735. (12 p.)
 Miscellana ad Hist. Geogr. Hung. patientia Vaga auctorum allegata (270 p.)
 Familien, so die Herrschafft Árva besitzen (3 p.)
 Kurzer Bericht von der Herrschafft Árva (2 p.)
 Consignatio pagorum in comitatu Arvensi ... 1552 (4 p.)
 Observationes in historia Com. Aibensis (9 p.)
 Descriptio Comitatus Barsensis in quarto (13 p.) in folio 14.

- Metatema Historicum de civitate Schemnitzensi (4 p.)
 Historia Com. Borsodiensis (teljes)
 Descriptio Districtus Őrséhiensis (3 p.)
 Descriptio Comitatus Gömöriensis (12 p.)
 Ichonographia oppidi Polonka (egy árkus)
 Descriptio Districtus Kővár per Michael Teleky (6 p.)
 Collectanea de districtu Kővár 1724. (12 p.)
 Series locorum in Com. Nitriensi (38 p.)
 Descriptio Com. Sárosiensis (38 p.+12 p.)
- Historio-Geographico Terrae Scepusiensis delineatio
 1719 (87 p.)
 Denkwürdige Sachen von der Stadt Leutsche (2 p.)
 Beantwortung einer historischer Fragen von der Stadt
 Rust (9 p.)
 Comitatus Thuroczienis (15 p.)
 Delineatio geogr. Com. Thuroczienis (14 folio)
 Com. Tolnensis (30 folio)
 Gemina Com. Trencheniensis delineatio in 4 to.
 (182 p.)

Mészáros Balázs

BALÁZS MÉSZÁROS: DER NACHLASS VON MÁTYÁS BÉL ZUSAMMENFASSUNG

Ungarn wird nach der Niederlage zu Mohács in zwei, dann in drei Teile zerrissen zum anhaltenden Kriegsschauplatz. Besonders auf den südlichen Gebieten werden die materiellen und geistigen Erschaffungen eines halben Jahrtausendes beinahe völlig vernichtet. Der Bevölkerung verzehrende Wirkung der türkischen Kämpfe setzen die stürmischen Jahrzehnte der Kuruzenkriege die Krone auf.

Auf den vernichteten, verwilderten Gebieten konnte sich das Leben nur danach folgend wieder in Bewegung zu setzen. Zwischen den einzelnen Gebieten erscheinen natürlich sehr grosse Unterschiede auch auf dem Gebiete der Bevölkerungsdichtigkeit, der materiellen Kultur und auch in allen anderen Hinsichten. Zwischen ihnen findet nicht nur eine Ausgleich statt, sondern – binnen sehr kurzer Zeit – auch in aller Hinsicht radikale Veränderungen. In dem 18-ten Jahrhundert sich vollziehenden demographischen, wirtschaftlichen, gesellschaftlichen und kulturellen Vorgänge haben eine tiefgehende Veränderung, die Ausbildung eines völlig neuen Landesbild ergeben.

Die Analyse einzelner bis heute anhaltenden Vorgänge, das Verfolgen der historischen Ausbildung je einer Erscheinung Schritt für Schritt führt die immer bedeutendere Forschung der Heimatkunde von heute bis zu dieser Periode zurück, für welche der Nachlass von Mátyás BéL ein grösstenteils unausgenutztes ausgenutztes Zeichnetes Quellenmaterial bietet.

Mátyás BéL – den die Berliner, Olmützer, Londoner, Jenaer, Sankt-Petersburger Akademie der Wissenschaften noch in seinem Leben zum Mitglied wählte – war die typische Persönlichkeit seines Jahrhunderts und von grosser Bedeutung. Innerhalb seines Lebenswerkes kann man seine pädagogische, philologische, historische Quellen-aufschliessende und forschende Tätigkeit, die Begründung der ungarischen geographischen Wissenschaft, die bahnbrechende Pflege der beschreibenden Volkskunde und Ökonomie, seine theologische theoretische Tätigkeit wohl absondern. Auf diesen Fachgebieten wird die Aufschliessung, analysierende Bekanntmachung und Bewertung seiner Werke, die auch die zeitgemässen wissenschaftlichen Ansprüche befrie-

digende Bearbeitung seiner Biographie wird die Aufgabe der Reihe von Fachmonographien. Die gegenwärtige Studie versucht die wichtigsten Lehrsätze der fesselnden vielfältigen geistigen Nachlasses nicht mit dem Anspruch der Vollständigkeit, sondern nur zur Orientierung in Betracht nehmen.

Wie immer es bedeutend ist, was Mátyás BéL während seiner pädagogischen oder philologischen Tätigkeit zustande brachte, schuf er unersetzlich Dauerhaftes auf dem Gebiete der Historie und der Geographie. Den wissenschaftlichen Wert seiner Tätigkeit gibt entschieden, dass er sich auf die Aufschliessung, unmittelbares Kennenlernen der originalen Quellen, auf zuverlässigen Daten zu stützen strebte. Im Besitz sorgfältig gesammelten und geprüfter Daten war eine universale – im klassischen Sinne des Wortes komplexe – historische, geographische, wirtschaftliche und ethnologische Beschreibung sein Ziel.

In den Bänden seines Hauptwerkes „Notitia Hungariae Novae Historico-Geographica Divisa“ (in Teile zerlegte historisch-geographische Notizen des Neuen Ungarns) zeigt sich eine überraschend moderne Anschauung über die Wechselwirkung der Landschaft, Umgebung, Geschichte und Menschen. Das Werk, dessen Fertigwerden mit ausserordentlicher Sorge geleistete mächtige datensammelnde Arbeit zuvor kam, stand endlich nach zehnjähriger Tätigkeit zur Ausgabe fertig. Im ganzen erschienen vier Bände. Der erste in 1735, der zweite und dritte in 1736 und der vierte in 1742. Nur etwa ein Drittel des Materials des „Notitia“ erschien in Druck, in Umfang von 2693 Seiten zusammen. Der grössere Teil des Werkes blieb, ungefähr zehntausend Folio Seiten, in Handschrift. In 1892 liess Graf Jenő Zichy die Beschreibung des Komitats Moson aus dem handschriftlichen Material in Umfang von 71 Seiten und im ganzen in hundert Exemplaren erscheinen. Diese Ausgabe pflegt man den V-ten Band des „Notitia“ erwähnen.

BéL, wie wir es wissen, hat den grösseren Teil seiner Werke in der Sprache der Gelehrtheit seines Zeitalters, lateinisch geschrieben, und nur ihre kleinere Zahl ist in Druck erschienen. Mit der Ausnahme der Grammatiken und einiger Lehrbücher ist ihre

neuere Ausgabe nicht erschienen, und sind zu beinahe unzugänglichen Seltenheiten geworden. Seine ausgegebenen Werke kennen wir sehr wenig, seinen handschriftlichen Nachlass aber sozusagen kaum.

Das Los dieses Nachlasses strebten wir in den Rahmen dieser Studie, von dem in 1749 eingetroffenen Tode Mátyás Bél bis zu unseren Tagen auf der Spur folgen. Die weitere Forschung, die aufschließende Arbeit und das bessere Erkennen wünscht die die Studie schliessende Rezension bibliographischen

Charakters dienen, die sich nach den unten folgenden gliedert:

- Die in Druck erschienenen Werke von Mátyás Bél.
- In ungarischer Sprache herausgegebene ausgewählte Stücke, Einzelheiten aus seinen Werken.
- Die mit Mátyás Bél zusammengeknüpften Mitteilungen in ungarischer Sprache.
- Die Handschriften von Mátyás Bél in der Handschriftensammlung des Széchényi Landesbibliothek.
- Seine in der „Batthyány“ Sammlung der Graner (Esztergomi) Dombibliothek behüteten Handschriften.

Балаж Месарош: НАСЛЕДИЕ МАТЬЯША БЕЛА

Венгрия, после мохачского поражения разорвалась на две и потом на три части и стала затажной театром военных действий. Особенно на южных краях почти совсем уничтожаются творения человеческого ума и вещественные творчества половинного тысячелетия. Действие изнурительного населения кульминируют тревожные десятилетия восстания куруцев.

На опустошённых, заглушенных краях опять началась бы жизнь только после этого. Между отдельными краями само собой разумеются неодинаковости заселённости, материальной культуры и всего прочего их. Между этими происходит не только уравнивательный процесс, а — в скором времени — совершаются во всех отношениях и радикальные изменения. Демографические, экономические, общественные и культурные процессы совершающиеся в 18-ом веке, имели результатом глубокого преобразования и совсем новой картины страны.

Анализирование одних процессов, содержащихся до сегодняшнего дня, следование историческому зарождению одних явлений возводят к этой эпохе сегодняшние и всё более значительное отечественное исследование, для которого представляется по большей части безвестной превосходной документацией наследие Матьяша Бела.

Матьяш Бел — который был ещё в своей жизни членом Академии наук города Есрлин, Олмыц, Лондон, Иена — был действительной личностью и типичной фигурой своего века. В рамках его дела всей жизни хорошо отделимое его педагогическое, лингвистическое, историческое-исследовательское творчество, он положил начало венгерской географии, был новаторским исследователем описательной этнографии и экономической науки, и крупное его теологическое теоретическое творчество. Оценка созвучная эпохе, аналитическое изложение научной деятельности, обработка, удовлетворяющая требования современности и научности, будет задача отраслевых биографий. Этот научный труд не имеет претензия точности, только для первого ознакомления пробудет учёт самых важных пунктов пленительно-разностороннего умственного наследия. Какой и многозначительный педагогический и филологический труд Матьяша Бела, он создал незаменимо вечную ценность на области истории и географии. Ценность для науки его научной деятельности в том, что

он старался выявить первоисточники, опираться на проверенные, контролируемые данные. Обладая аккурратно-собранными и просяянными данными цель его был делать универсальное — прямой смысл слова комплексное — историческое, географическое, экономическое и этнологическое описание.

Основное произведение Матьяша Бела «Notitia Hungariae Novae Historico Geographica Divisa», в томах которого появляется ошеломительно современное изображение взаимовлияния окружения, истории и человека. Предшествовал изготовлению произведения необыкновенно тщательное огромное собрание данных и наконец он был наготове выпуску из печати после 10 лет. Всего лишь появились 4 его тома. Первый в 1735-ом году, второй и третий в 1736-ом году и четвёртый в 1742-ом году. Около третья часть появилась в печати материала «Notitia», всего 2693 страниц. Большая часть произведения, около 10 тысяч фоллио осталась в рукописи. Из материалы рукописи граф Йенё Зичи выпускал в 1892-ом году ещё описание комитата Мошона в объёме 71 страница.

И только в 100 экземплярах. Эту публикацию мы знаем, как 4. том «Notitia».

Бел, как мы знаем, писал свои произведения на языке научного мира своего времени, по-латински. Исключенные грамматик и некоторых учебных книг, они снова не появились и стали недоступными книжными редкостями. Его издание произведения немного, а рукописное наследие мы равным счётом еле знаем.

Судьбу этого наследия мы старались показывать от наступления смерти в 1749-ом году до сегодняшних дней. В конце научного труда находится библиография, которая хочет служить дальнейшим исследованиям, научному труду и лучшее познание. Библиография делится на части в дальнейшем:

- Изданные произведения Матьяша Бела
- Выборки, отрывки из произведениях его, изданных по-венгерски
- Относящиеся к Матьяшу Белу публикации, не венгерском языке
- Рукописи Матьяша Бела в автографической коллекции Государственной Библиотеки им. Сечени
- Бережённые рукописи в собрании им. Батянь библиотеки собора города Эстергом

BALÁZS MÉSZÁROS: POSTLASITA HEREDAĴO DE MÁTYÁS BÉL

Post la malvenko ĉe Mohács Hungario — disiginta je du, poste je tri partoj — fariĝas sceno de daŭraj militoj. La materialaj kaj spiritaj verkoj de duonjarmilo preskaŭ tute pereas, ĉefe sur la sudaj teritorioj. La popolkonsuman efikon de la turkaj bataloj kompletigas la ŝtormaj jardekoj de la kurucaj militoj.

Nur post ili povis la vivo rekomenciĝi sur la frakasitaj, sovaĝiĝintaj regionoj. Inter la opaj teritorioj montriĝas nature gravaj diferencoj en la popoldenseco, materiala kulturo kaj ankaŭ en ĉiuj ceteraj kampoj. Inter ili realiĝas ne nur egaliĝo, sed — dum tre mallonga tempo — ĉiurilate radikalaj ŝanĝiĝoj. En la 18a jarcento la demografiaj, ekonomiaj, sociaj kaj kulturaj procezoj rezultas profundan metamorfozon, elformiĝon de tute nova landaspekto.

La analizado de certaj procezoj daŭrantaj ĝis hodiaŭ, la esplorado de historia elformiĝo de opaj fenomenoj regvidas ĝis ĉi tiu epoko la senĉese pligravigantan nuntempan patrujesploron, por kiu la postlasita heredaĵo de Mátyás Bél ofertas eminentan fontmaterialon ankoraŭ plejparte neekspluatitan.

Mátyás Bél — kiun ankoraŭ en lia vivo elektis sia membro la Akademio de Sciencoj en Berlino, Olmütz, Londono, Jena, Petrogrado — estis karakteriza kaj grandefika personeco de sia jarcento. En lia verkaro estas bone partigeblaj la pedagogiaj, lingvistikaj, historiaj fontmalkovraj kaj — esploraj verkoj, la fundamentado de la hungara geografio, la pionira kulturado de la priskribaj etnografio kaj ekonomiko, la teologia teoria agado. Sur ĉiuj ĉi fakterenoj malkaŝi, analize diskonigi kaj pritrakti liajn verkojn, prilabori lian biografion laŭ la modernaj sciencaj postuloj estas tasko por aro da fakmonografioj. La jena studaĵo strebas inventarii la plej gravajn tezojn de tiu obsede multfaceta spirita heredaĵo — ne per la postulo de komplekseco, nur por orientiĝi.

Estas kiom ajn signifa, kion Mátyás Bél kreis en sia pedagogia aŭ filologia agado, li verkis neanstauĝeble daŭran tamen sur la terenoj de la historio kaj geografio. La scienca valoro de lia verkaro plejparte certigas, ke li ĉiam strebis apogi sin al malkovro de originaj fontoj, al senpera ekkono, al kontrolitaj, fidindaj indikoj. Po-

sedante zorgeme kolektitajn kaj elektitajn indikojn, li celis plenumi universalan — en klasika senco: kompleksan — historian, geografian, ekonomian kaj etnografian priskribon.

En la volumoj de lia ĉefverko "Notitia Hungariae Novae Historica Geographica Divisa" montriĝas surprize moderna koncepto pri la interefiko de la regiono, ĉirkaŭaĵo, historio kaj la homo. La verko, kies prepariĝon antaŭis enorma indikokolekta laboro plenumita per ekstrema zorgemo, fine post dekjara laboro estis eldonpreta. Entute aperis nur kvar volumoj. La unua en 1735, la dua kaj la tria en 1736 kaj la kvara en 1742. Nur ĉirkaŭ triono de la materialo "Notitia" aperis presite en la amplekso de entute 2693 paĝoj. La pli granda parto de la verko, ĉirkaŭ 10 mil folioj restis manuskripto. El la manuskripta materialo grafo Jenő Zichy aperigis en 1892 ankoraŭ la priskribon de departemento Moson en amplekso de 71 paĝoj kaj entute en 100 ekzempleroj. Tiu eldonaĵo estas kutime menciita kiel la 5. volumo de "Notitia".

Kiel sciante, la plimulton de siaj verkoj Bél skribis latine, en la tiutempa lingvo de la sciencoj, kaj nur ilia pli malgranda kvoto aperis presite. Krom la gramatikoj kaj kelkaj lernolibroj ili ne aperis en nova eldono kaj fariĝis preskaŭ nealireblaj libroraraĵoj. Ni konas liajn eldonitajn verkojn tre malmulte kaj lian manuskriptan heredaĵon preskaŭ tute ne.

Kadre de la jena studaĵo ni strebis sekvi la sorton de tiu ĉi heredaĵo de post lia morto en 1749 ĝis niaj tagoj. Ĉe la fino de la studaĵo la bibliografi-karakteriza konigo celas servi la pluan esploron, la malkovran laboron kaj la pli bonan ekkonon. Ĝi dispartiĝas jene:

— Presitaj verkoj de Mátyás Bél.

— Krestomatiaj, fragmentoj el liaj verkoj, eldonitaj en la hungara lingvo.

— Hungarlingvaj komunikaĵoj pri Mátyás Bél.

— Manuskriptoj de Mátyás Bél en la manuskripto-kolektaĵo de la Hungarlanda Biblioteko "Széchenyi".

— Liaj manuskriptoj deponitaj en la Kolektaĵo "Batthyany" de la Katedrala Biblioteko en Esztergom.